

Karl Laane päevikud

Küllo Arjakas

Karl Laane sõja-aastail tehtud autoportree.

Karl Laane nimi peaks ajaloo huvilisele, eeskätt vanemale generatsioonile, olema üsna tuttav. Ta oli üks Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi rajajaid ja kümnekond aastat selle juhatuses, aga osales aktiivselt veel Eesti Looduskaitse Seltsis, Emakeele Seltsis, Raamatusõprade Ühingus ja mujal. Tema sulest on ilmunud paarsada kultuuriloolist artiklit ja kultuurilooliste kohtade uurimise kokkuvõttena “Tallinna kultuuriloo radadel” (Tallinn, 1975).

Juba pärast ta surma on trükivalgust näinud raamatud “Eesti Haridusliit 1924–1940. Mõteldes Eestimaa tuhandetele isetegevuslastele” (ilmunud 1994) ning “Tallinna kalmistud” (2002). Karl Laane alustas tööd Tallinna kalmistute inventariseerijana juba 1963. a. Seejärel juhendas ta väiksemat asjahuviliste gruppi, jäädes lõpuks selleski viimaseks töötajaks. Käsikirja valmis aastatel 1976–1979 ning fikseerib kalmistute hetkeseisu Nõukogude ajal. Ent siiski oli mõistlik ka 20 aastat vana käsikirja avaldamine, sest uuemat ja terviklikumat käsitlust lihtsalt pole.

Käsikirja on aga jäänud “Kalmu kirjad”

(algvariandis ca 500 lk., lühendatuna 150 lk.), s. t. kokkuvõtte meie kalmistute hauaplaatidel olevatest salmidest, lausetest, järelehüüetest jms.

Käesoleva aasta algul möödus Karl Laane sünnist sada aastat.

Ta sündis 10. veebruaril 1907. a. Võrumaal Võru lähedal Kasaritsa vallas. Peagi kolisid vanemad Võrust kaugemale, hakates Sadrametsas rajama uut asunduskohta. 1930. a. lõpetas Karl Laane Võru Õpetajate Seminari, mida aastaid juhtis kooliuuendusliikumise tuntumaid eestvedajaid Johannes Käis. Sundaja teenimise järel töötas Laane õpetajana Neeruti ja Restu algkoolis. Pike-malt, aastatel 1932–1940, oli Karl Laane tegev Eesti Haridusliidus – algul asjaajaja, siis hariduskonsulendina ja lõpuks peasekretärina. Pärast Eesti Haridusliidu tegevuse lõpetamist töötas Karl Laane ENSV Hariduse Rahvakomissariaadis vaneminspektorina ja kooliõpetajana Tallinnas.

Saksa okupatsiooni ajal leidis ta tööd Kiviõli põlevkivikaevandustes laovalvuri ja töölisena. See oli pool-sõjaväestatud asutus, mis võimaldas saada korduvalt ajapikendust. Saksa okupatsiooni ajal töötas ta lihttööli-

Karl Laane koos naise ja pojaga 09.02.1944 Tallinnas.

sena, sest poliitilistel põhjustel teda hariduspõllule ei lastud. Töö ja tegevuse tõttu punasel aastal Hariduse Rahvakomissariaadis hindas Julgeolekupolitsei teda “kommunistliku meelsusega” isikuks. Ta mobiliseeriti 1944. a. veebruaris üldmobilisatsiooni käigus, saadeti 20. SS grenaderidiviisi väljaõppe- ja tagavarapataljoni. Ajateenistuse ajal EV Kaitseväes oli Laane 1931. a. lõpetanud sõjakooli aspirantide kursuse (seal tehti haritud ajateenijatest reservohvitserid) ja saanud lipniku auastme. Koos hulga teiste taoliste EV reservohvitseridega saadeti ta aprillis täiendus- ja ümberõppeks SS junkrute kooli Bad Tölzis, kuna nende väljaõpe oli tolleks ajaks juba puudulik ja vananenud. Et Karl Laane ei osanud saksa keelt (oskas puudulikult, teeskles?), saadeti ta koos mõne omasugusega tagasi diviisi tagavararügementi ja ta pääses ka rindelt. Repatrieerus Saksamaalt 1947. a.

Alles aastapäevad tagasi, Karl Laanest maha jäänud arhiivi korrastamisel selgus, et täielikult on säilinud tema päevaraamatud, kokku kuusteist kaustikut-märkmikku. Päevikud käsitlevad ajavahemikku 1944. a.

juulist kuni 1946. a. novembri lõpuni. See-ga on täpselt ja põhjalikult kajastatud tema viibimine mobiliseerituna Saksamaal, sealne väljaõpe, sõidud Viini ja Prahasse, sõjasündmused, muljed sõja lõpu aegselt Taanist ja Saksamaast ning elu sõjavangina ja tsiviilpõgenikuna sõjajärgsetes laagrites.

Kokku on huvitavat ja autentset materjali üle 2140 lehekülje, mis on kirja pandud enamasti õhtutundidel, tihedas kirjas ja sageli koguni päev-päeva järel. Päevikud on erineva pikkusega, lühimad alates 67–72 leheküljest, pikim on aga kolmas osa, mille 315 lehekülge käsitlevad ajavahemikku 10. detsembrist 1944 kuni 13. aprillini 1945. Päevikutesse mahub ka paarkümmend omakäelist joonistust väljaõppelaagritest jms., üks rindekaart ning lisaks on sinna kleebitud mõned ajaleheväljalõiked ja teated ajalehtedest.

Ka sõjavangis tegeles Karl Laane haridustööga, asutades Uklei laagris omapärase kooli, kus 25 pedagoogi õpetasid ca 800 eesti noorele koolikursusest põhiaineid, korraldasid kunsti- ja kirjandusvõistlusi.

1947. a. augustis alustas Karl Laane koos koolivennaga koduteed, jõudes Eesti NSV-sse. Arvestades kõiki sõjaaegseid olusid, marsse ning väljaõppelaagrite ja sõjavangilaagrite pidevat vahetumist jms., tuleb pidada lausa imeks, et kõik 16 osa päevaraamatuid jõudsid 1947. a. oktoobris tema seljakotis Tallinnasse.

Mobilisatsioon Saksa sõjaväkke jättis aga Karl Laane eluloosse “pleki”, millega tal tuli Nõukogude ajal arvestada. Nii töötas ta Eesti NSV-s administraatorina laulupidude büroos, keeleteimetajana kirjastustes, transporditöölise, supelranna juhatajana ja prügimäe valvurina, tänavate korrashoiu meistrina jm. 1967. a. veebruaris 60-aastaseks saades läks ta pensionile ning hakkas korraldama ilmalikke matuseid. Sellest kasvas välja pealinna ja mitmete teiste linnade kalmistute süstemaatiline uurimine. Tema algatusel on tähistatud Johannes Käisi haud Põlvas, Marie Heibergi kalm Liiva kalmistul, Suur-Sõjamäe jt. ajaloolisi paiku.

Karl Laane suri 3. novembril 1986. a. ja on sängitatud Tallinna Metsakalmistule.

Tema järglastena elavad praegu Tallinnas pojad Lauri (sünd. 9. sept. 1941, temast on päevikutes korduvalt juttu) ja Kalle, kes sündis 2. aprillil 1949. a.

Karl Laane mahukast kultuuriloolisest arhiivist on palju materjale, sh. Võru Õpetajate Seminari dokumentatsioon, antud üle Pedagoogika Muuseumile, kodu-uurimuslikke materjale säilitatakse Tallinna Linnamuuseumi Kodu-uurimise Ringis, üle 2000 akti Tallinna kalmistute inventariseerimisest anti hoiule EV Muinsuskaitse Ametisse, lõpetamisel on fotokollektsiooni üleandmine Eesti Filmiarhiivile. Karl Laane säilitas mahukat ja eripalgelist dokumentatsiooni väga hoolikalt.

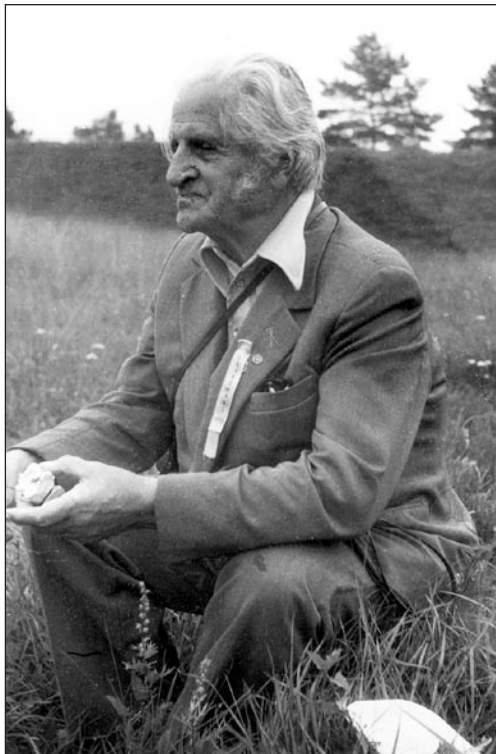
Karl Laane lähemad tuttavad olid tema sõjaaegsetest päevikutest teadlikud. Mõningaid kõiteid andis ta 1970. aastatel ükshaaval kodu-uurijatele lugeda, samuti rääkis ta päevikutest oma mõlemale pojale.

Päevikute kogumaht ja ajaline ulatus sai aga selgeks alles 2006. a. algul, mil saadi ühele poole Karl Laane kultuurilooliste materjalide süstematiseerimise ja arhiividele üleandmisega.

Karl Laane päevikuid ei ole siiani kuskil avaldatud ja selle originaaleksemplar asub praegu eravalduses.

Alljärgnevalt avaldame valitud katkendeid Karl Laane viiest päevaraamatust. Päevikud käsitlevad igapäevast elu-olu ja tähelepanekuid väljaõppelaagrites, uudiste ja kuulujuttude fikseerimist, erinevaid üritusi ja õppusi, üldisi arutlusi ja konkreetse olukorra analüüse. Vahepeal viiakse mehed Taani ja sealt 1945. a. aprillis tagasi Saksamaale. Karl Laanel oli korduvalt oht sattuda rindele, ent talle jagus õnne – ta pääses nii otsesest rindele saatmisest kui ka mitmest õhurünnakust.

Arvestades päevikute suurt mahtu, on avaldatavas materjalis tehtud ulatuslikke lühendusi. Ära on jäetud sagedased ilmastikukirjeldused, kirjanduslikud mõtisklused jms. Päevik antakse edasi võimalikult originaalilähedaselt, korrates täpselt Karl Laane lühendeid, tema kirjakeelt ja tema rõhuasetusi ei ole, tehtud on vaid mõned hädapärased veaparandused. Tekst on varustatud mõnede perekondlike lühikommentaariatega, mis saa-

Karl Laane 18. augustil 1985.

dud hr. Lauri Laanelt, muud kommentaarid on Küllo Arjakalt, kes ka juba vabandab ette tekstis olevate mõnede kohanimevigade jms. pärast – sest siingi on enamasti säilitatud Karl Laane kirjutamisviisi.

Küllo Arjakas

(1959)

Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena 1983. Töötanud ajalooõpetajana Viljandis, olnud Eesti Muinsuskaitse Seltsi vastutav sekretär, 1990–1992 Ülemnõukogu liige, 1991–2003 Eesti Keskerakonna peasekretär, 1999. aastast Riigikogu IX ja 2003. aastast X koosseisu liige. Peamine uurimisvaldkond: Eesti poliitiline ajalugu 20. sajandil.

Valitud katkendid sõjaaja päevikutest

10.2.45. – Nõnda siis sünnipäev. Üle ammu aja esimene kord, kus hommikul käed ja nägu on jäänud pesemata ega ole eilsest saadik saanud riidest lahti. Öö veetsin punkris, katsudes magada kanarbikul ning männiokstel. Kesk punkrit (õigemini see on midagi selletaoliselt improviseeritud) oli väike tulelõke. Hommik algas üldiselt vaikselt. Kuid siis järgnes üks korraldus teisele, muidugi siis, kui oli levitatud “rahustavaid” kuuldusi, et vastase kiilud olevat tagasi löödud. Õhk oli kogu aeg täis lennukite müra Siin-seal silmapiiril paistsid kuskilt suitsud. Öösel oli samas näha kuma ja sähvatusi, tähendab lahingute tundemärke. Lõuna ajal tuli kõik seni korraldatud positsioonid maha jätta, sest meid saadetavat Boberi¹ jõe juurde eesliinile. See, et koosseis on äärmiselt puudulik ja peamiselt vigaste meestega (a. v.) komplekteeritud rühmad (4 meest jaos), ei lugenud midagi. Praegu ootame senises komp. ruumis, kus sai ka sooja suppi, väljaliikumise käsku. Ei oska midagi arvata ega mõelda. Muudkui vaata pealt ja vanguta pead. Kuid kahjuks ei jäeta sind siiski mitte pealtvaatajaks.

Hommikul vara, kui punkris loitis lõke, oli pisut aega mõelda enda tänasele sünnipäevale. Aasta eest olin veel oma kodus. Ja Leida oli valmistanud meeldiva üllatuse: küünlavalgel kook, kohvi. Täna jõin ilma igasuguse tseremooniata sõdurikohvi, hammustades peale tükikest kuiva leiba.

Nõnda siis, aasta eest algas ja nüüd algab vist veel hullem. Ehk aasta pärast saab jälle elada inimese kombel ja olla omaste juures kodus. Kui oleks see kõik vaid paha unenägu! [– – –].

13.2.45. – Üleeile ja eile olime lahingus. See lõppes suure lüüasaamisega ja taandumisega. Väiksem osa sai lääne poole Neisse jõge. Praegu puudub kontakt teistega. Rinne liigub meile järele. Need päevad on toonud meile palju kannatusi ja pinget. Ka asjadest pole jäänud enda juurde peaaegu midagi järele. Elamusi on igatahes rohkem kui aega ja kärsimist, et kõigest sellest siin pikemalt pajatada. Kui kord kõigest sellest pääseme, siis ehk saab kõige üle jälle ka järele mõtelda. Igatahes võimalike inimolukordade tundmaõppimiseks on neist pingutusist vast kasu. Paljudest tuttavatest, kellega alles eile sai koos oldud, puuduvad praegu teated. Praegu viibin ühes mahajäetud saksa talus. Koer üksi ainsa elava olevusena väriseb õues oma kuudis. Tubades pole veel küll palju võõraste läbikäijate jälgi. Siit väljakolinud on mõningaid toiduaineid jätnud laudadele. Uste ees on võtmed. Teen katset eilse liivaaugu asemel, pisut magada ka sulgkottidega voodis. Kaaslased

¹ Boberi (poola k. Bóbri) jõe äärde paigutati 9. veebruaril 1945. a. 20. Eesti SS-diviisi tagavararügemendi üksused. Kui diviis saadeti Oppelni suunas rindele, siis moodustati allesjäänutest kolmest pataljonist koosnev “Alarmrühment”. Boberi jõe ääres olevad vähese laskemoona ja varustusega ning sissepiiramise ohtu sattunud üksused taganesid järgnevalt Neisse jõe äärde. Taganemise eest anti pataljoniülema sõjakohtu alla, ent nad mõisteti õigeks.

tegelevad kohvi keetmisega ja veinipudeli avamisega. Tulebki asuda tole – olulisema – asja juurde. Sel korral joome hõõgveini ja krõbistame juurde imemaitsevaid pähkleid.

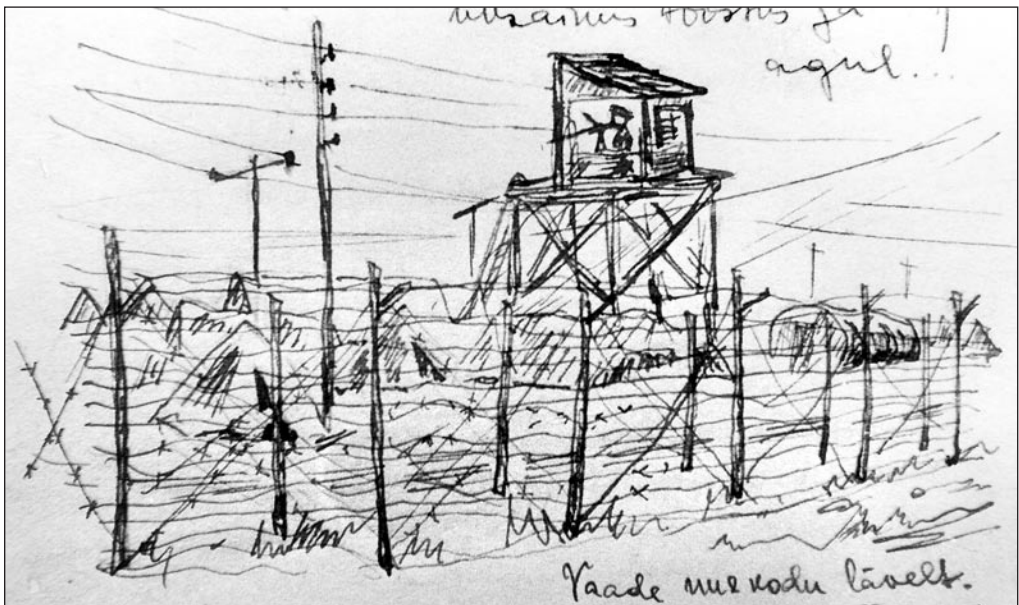
17.2.45. – Rothenburgi linn Neisse ääres. Vahepeal, pääsenud Prinzdorfist, kus endine üksus kadus silmist, olin Kohtfurtis, kust Feldjägerid saatsid taas rindele – Tiefenfurdi ja Heilingsee juurde. Eile õhtul tulid venelased sisse ja nii tuli kiir “kablutamine” mööda lõppematuid Sileesia metsi. Nõnda siis olimegi ootamatult Neisse ääres väljas ja praegu on käes uus marsikäsk – minna Görlitz, kus olevat uus eestlaste kogunemispunkt. Küllap jälle selleks, et uuesti kusagil tulle paisata. Kõik on kujunenud teisiti kui oleks seda tahtnud arvata. [– –].

19.2.45. – Saades kaasa sõitma ühe veoautoga (enne külmetanud mingi tanki peal), sattume hilisõhtul Niesky linna. Ääretud põgenikevoorid tänavail. Võõra linna majade kontuurid ähmases pimeduses. Võikalt huilgas õhualarmi sireen. Hinnates ööbimise ja söömise võimalust kohalikus Ortskommandatuuris muudeti meie marsikäsk ümber. Täht., seni ette nähtud Görlitzi asemel peame siirduma taas tagasi ida poole – Priebusisse. Görlizist olevat eestlased juba ära saadetud. Kuhu? Ei tea. Mingis kõõgis sai üsna korralikult süüa ja endise klassitõu pörandal puulaastudel magada. Hommik on päikesepaisteline. Kuidas kujuneb päev, ei tea.

Liikudes mööda tänavaid ja asulaid, näeb kõikjal palju rahvast, peamiselt põgenikke. Vanemad inimesed on tõsised ja nutused, konnates jalgsi. Palju on kõikjal lapsi. Nähes mööduvat tanki on poisijõnglased täis vaimustust. Üldiselt peab alla kriipsutama, kuivõrd uhkust ja upsakust on saksa noortes ja ka tihti vanemais inimestes. Ilmneb see isegi nende päevade pagendatud Saksa maal. Ühe saali seinu ehib uhke loosung “Wir werden siegen, weil Adolf Hitler führt uns”. [“Me võidame, kuna meid juhivad Adolf Hitler”. – K. A.].

20.2.45. [– –]. Möödunud lahingud on mulle tähendanud peaaegu kõigist asjadest ilma jäämist. Ainult seljapaunas olnud poolsaapad oli üks mees (“spii”) kaasa toonud, muu kõik maha jättes. Kui jääda peatuma, on paljudest asjadest suur puudus. Ka pole näha võimalust nende juurde hankimiseks. Rügemendi varad olevat rongiga Cottbusis pommitamise ajal kõik ära põlenud; nii pole ka ametlikult poolt midagi loota.

Teel eile Hoyerswerdas külastasin sealset haiglat, kus ootamatult kohtasin seal velskrina toi-

mivat Viktor Kuriksit (tuttav koolijuhat. Nõmm). Ka nemad pidid sealt kuhugi edasi rändama, kuna haavatud eestlased pidi antama üle saksa haiglale. Siin kuulub, et mõlemad kaasrühmaülemad mu senisest kompaniist (Volmer² ja Luukam) saanud Boberi ääres haavata. Kus nad viibivad, ei tea.

24.2.45. – Eelmisel ööl asusime vagunisse, et transpordiga alata sõitu Taani suunas. On juba õhtupoolik, kuid veel pole saanud hakata liikuma: vedurit pole veel ilmunud. Näib, et nüüd viimaks läheb siiski edasisõiduks. Loodetavasti tulev öö saab soojem eelmisest, kuna “organiseeriti” isegi väike raudahi vagunisse. Täna on aastapäev – omapärane. [– –].

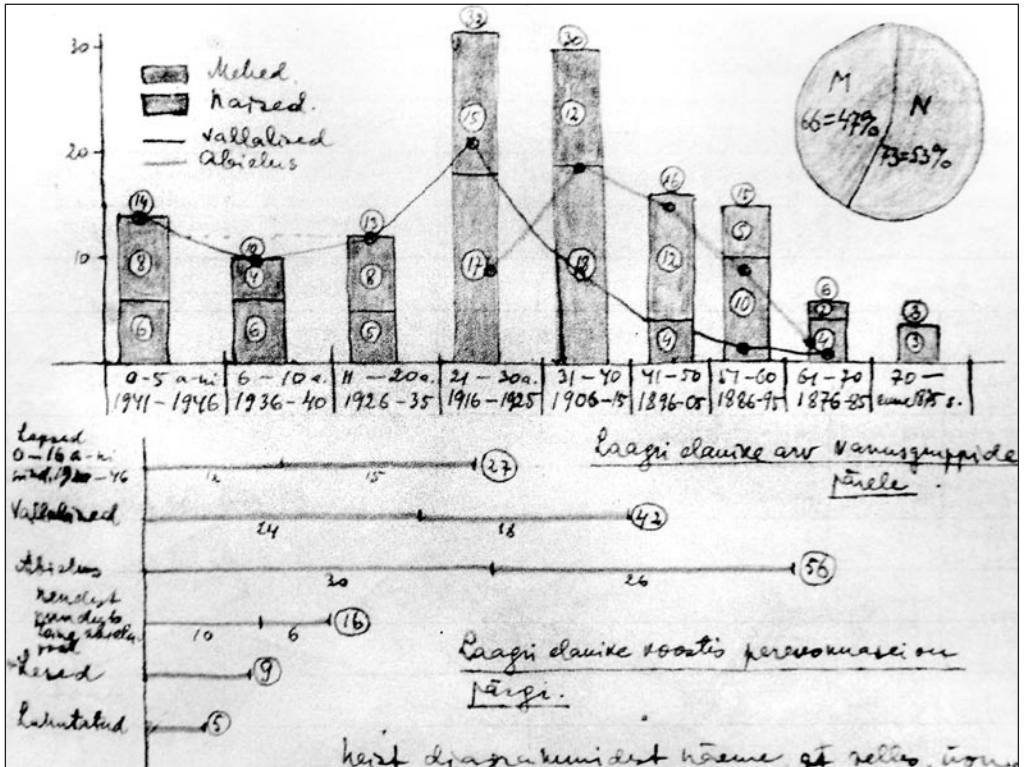
28.2.45. [– –]. Sel matkal, samas vagunis juba peeneks tallatud, tolmustel õlgedel, vedame 5-dat päeva. Säärase transpordisõdurina võib palju kohti läbi sõita, ilma et palju kogeks neist kohtadest, kus on peatunud su vagun. See, mis näed, on ikka vaid roostetanud rööbastikud ja nõrgised raudtee-ümbrused. Võib loetleda vaid kohti nimede järele, et oled seal või seal olnud. Berliini eeslinnades olime pea kaks ööd ja sellega kuulsime kahel korral võigast sireenide ulgamist – öudset tänapäeva euroopa kultuuri muusikat. Ja siis laostunud raudteeäärsed ning varemeis majad. Siis Hamburg. Jälle alarmiulged ja veelgi suuremad varemeteväljad. Ent, isegi praeguse peatumise koha vaikselt näivas raudteetupikus häiris meid too võigas undamine. Nähtavasti “õnnistatakse” merd miinidega, mistõttu, kuuldavasti, ka meil reisikavatsusis tulevat muutusi. Kõneldakse, et me võib-olla ehk isegi ei sõidagi Taani, vaid ainult pisut sinna poole. Meil on linna mineku keeld, isegi eesti ohvitseridel. Kõneldakse, et olevat olnud postivagunite röövimisi. Mine tea. Igatahes on meil võimalik oma ülemuslikke härrasrahva esindajaid jälle pisut lähemalt tundma õppida. – Meil – eestlastest ohvitseridel – on “eesõigus” viibida samas vagunis meie kahe pikakasvulise saksa ülemaga. Üks pataljoni-, teine majandusülem, nemad koos kahe naisega (neist üks eesti proua) ja ühe koeraga kasutavad vaguni ühes otsasolevaid madratseid ja tekke, kuna meie püherdame teises otsas õlesasis. (Koergi kipub vahel siiapoole, kuid siis tõeldakse see tagasi.) Kord päevas saame pisut süüa. Härrased lasevad endile linna laost antavaist produktidest liha praadida. Meid linna ei lubata. [– –].

² Johannes Volmer, *Hauptsturmführer* (ülemveltvööbel), 46. rügemendi kompanii ülem.

³ Odense (ka Odensee) Taanis – siin asus 1945. a. kevadel 20. Eesti SS-diviisi väljaõppe- ja tagavararügement.

2.3.45. – Liigume, õigemini küll rohkem peatume, Taani pinnal. Selle saavutasime juba eile õhtul, kui olime kihutanud läbi varemetsesse pommitatud Neumünsteri ja Reidborgi kohal üle suure kaarsilla jõudnud Kieli kanalist. Üle Schlesswigi, endisesse Taani alasse. Flensburgist edasi tõi rong meid hilisõhtul üle piiri. Viimases kohas olevat olnud rohkesti ka eestlasi-tsviivelanikke. Hommikuvalgega leidsime oma rongi peatumas mingi väikse jaama – Rode – Krani esisel. Üldse seisame rohkem kui liigume. Raudteel näikse olevat rohkesti saksa sõjaväelasi – valvureid, kaigasgranaadid vöö vahel. Muidu aga näikse kogu ümbrus ja ka elu siin hoopis teiselaadsem, võrreldes Saksa aladega. Maastik tuletab väga elavalt meelde meie Põhja-Eesti ja ranniku ning saarte alasid: tasamaad põllupeenarde ja võsadega, metsi aga leidub harva. Kuigi pinnas – soised kanarbikunõmmed – on kehv, on see siiski haritud põldudeks. Saksalike suurte külade asemel siinsed eraktalud tunduvad hoopis eestiliselt kodusematena. Muidugi ei ulatu siia – raudteele – kõike lähemalt nägema ega hindama. Nõnda siis Taani – “eeskujude maa” – nagu seda oleme kõnede ja kirjanduse kaudu tundma õppinud. [– – –].

3.3.45. – Päral. Odense³ – kena linn Fünneri saarel, nähtavasti üks suuremaid ja kaunemaid linnu Taanis. Kõik oleks nagu rahu ajal: puhas ja terve linn, vaateaknad täis kaupa, elanikud korralikult riides ja söönud. Sellest linnast läbides meie kirju, tolmunud ja väsinud rivi näis välja küll üsna haleda “viletsuse rongkäik” rongkäiguna. Saksad hindasid olukorda siin “Grosse Scheisseks”. Sest siin olevat juba kolm maja õhku lastud. Ühe seesuguse suitsevaid ja mustendavaid aknaavasid nägime mööda tulles. Tänavail patrullib sõjaväepatrulle (sakslasi), püstolkuulipildujad laskevalmis, käsigranaadikaikad vöö vahel. Meid toodi ühte koolimajja kesklinna, mis on okastraadiga ümbritsetud, niisiis, ikkagi traataia taga. Ootame siin pesemise ja ööbimise võimalust.

Suursündmuseks mu viimase aja elus oli täna, et sai juua jälle päris ehtsat piima ja süüa tüki torti vahukoorega. Kõiki neid ja muid häid asju on siin vabalt saada. Kahju ainult, et puudub kohalik raha ja esialgu linna ei saa. Ja kui saabki, siis suurem osa kohvikuid ja lokaale on keelatud. [– –].

18.3.45. – Päevi on läinud. Tavalise teenistuse kõrval oleme kasutanud võimalust järjekordselt igapäev kõhtu täis süüa. Kevad areneb pidevalt, juba haljendavad väljakud parkides ja linnaääres, kus tuleb käia õppustel, trillerdavad lõokesed kevadises õhus. Oleme siis juba jõudnud sinnamaale, et kompaniid on komplekteeritud. Ühe abiteenistuslastest – noortest moodustatud kompanii juures (seesuguseid on kaks) olen nüüd rakendatud ka mina. Ühel päeval teostus nende läbivaatus eri komisjoni poolt. Ainult vähesed (liig noored ja väikesed) jäeti välja (ersatzi juurde). Teised on nüüd ära tähistatud SS-jaoks.

Täna oli nende pidulik üleandmine SS-le. Hommikul marssisime läbi linna harjutusväljakule,

kus oli kehal. kasvatus tund. Vaevalt olime päralt jõudnud, kui kästi tagasi. Selgus, et poisid pidid sini-must-valged linnid panema käistele. Ja siis marssisime jälle samasse tagasi. Peeti kõnesid. Noori Wismarist tooma tulnud saksa ohvitser pidas pateetilise kõne, mainides eeskujuna Saksa-maad, mis kuigi jooksvat verd “tuhandest haavast”, peab siiski vastu. Noored võivad nüüd teha teoks oma suure unistuse ja asuda võitlema diviisi, et võidelda uue Euroopa eest. Selles võitluses võidu garantiiks olevat Führer. Seejärel andis ta need noored (16- ja 17-aastased eesti poisid) üle “Eesti noortejuhile” Kalkunile,⁴ kes omakorda nad ära andis sinsele SS-rügemendile. Ka Kalkun kõneles “garantiist” ja nende 10 000-dete langemise kohustusest võitlemiseks, kes on juba langenud. Ja need noored pidavat nüüd andma oma panuse, et “Eestit väljastpoolt vabastada”. Noorte suurim soov olevat võidelda “kuulsusrikkas 20. diviisis”. Oli omapäraselt südantpigistav tunne. Samal ajal, kui kõneldi neid kõrgesõnalisi kõnesid, tehti samas naabruses politseikoerte harjutusi. [– –].

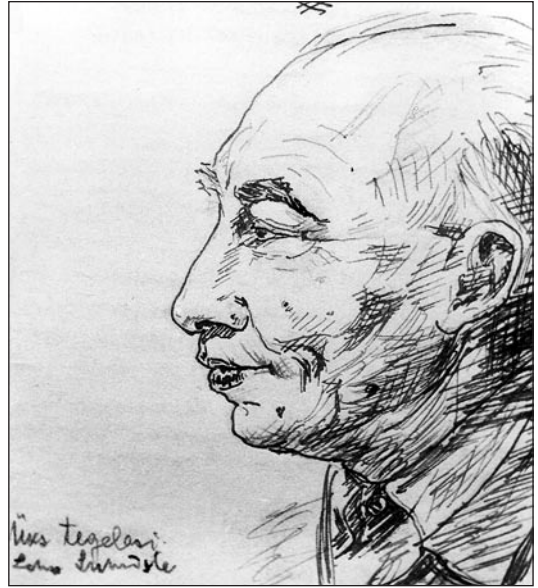
29.3.45. [– –]. Meenub eelmööduval nädalal pataljoniülema T. lausunud väljendus, et paari nädala pärast “Augsberger” tahab poisse saada enda juurde. Täna tehti meile teatavaks, et diviisiülema Augsberger⁵ olevat Sileesias langenud diviisi “kotist” väljavõitlemisel. Teda kui “eestlaste sõpra” mälestati. – Kes loetleb, kui palju eestlasi samas on langenud. Igatahes kõneldakse, et diviisist olevat järgi jäänud vaid mingi Rebase Kampfgruppe. – Ei tea, kas Brigadeführer Augsb ka nüüd endiselt veel poisse “enda juurde” tahab, mis näib igatahes olevat tõepärane!

Juba mitmeid päevi kuuludub Läänerindelt põnevaid teateid inglaste-ameeriklaste sügavaist

⁴ Gustav Kalkun, noortejuht. Saksa okupatsiooni ajal tegutses Eestis organisatsioon “Eesti Noored”, mis osalt oli üles ehitatud *Hitlerjugend*’i alustele.

⁵ 1945. a. märtsi algul jäid Eesti 20. SS-diviisi üksused Sileesias Oppelni all piiramisrõngasse, ent ca 80% võitlejatest õnnestus sellest välja murda. Taganemislahingutes sai kindral Franz Augsberger 17. märtsil surma. Karl Laane jt. said sellest seega ligi kaks nädalat hiljem teada. 31. märtsil autasustati kindral Augsbergerit postuumselt Raudristi Rüütliristiga.

läbielamistest Frankfurdi kohal. Lehtede teatel on seal midagi dramaatilist toimumas. Idarinde front näikse enam-vähem stabiliseeritud. Sõja olukord näikse olevat jõudnud mingile otsustavale staadiumile. Saksamaalt tulijad kõnelevad sealsest puudusest, eriti toiduainete mõttes. Siinsete väeosadega koos Taani tulnud eesti naised saadetakse Saksa tagasi, kuna siinsed sakslasist ülemad toovad neile põhjenduseks, et “eesti mehed olevat palju paha teinud (relvademüümine jne.)” Pole midugi neist naistest paljudest midagi erilist öelda: enamus näikse olevat ühepäevaliblikad. Eriti silma hakkab üks naine 6-aastase tütrekesega, kes on jäetud täiesti hoolitsemata omapead, kuna ema meestega ringi tõmbab. – Moraal on, eriti tänapäeval, väga keeruline probleem. [– – –].

3.4.45. Täna algas jälle argipäev. Ja need töötavad siitpeale tulla hoopis intensiivsemad senistest: kella 5 ajal hommikul on tõusmine ja õppusi on ette nähtud päevas 14 tundi.

– Sakslased, nagu mõned teisedki suured, on nähtavasti arvamisel, et mida rohkem lisada töötunde, seda suuremaks kujuneb ka tulemus. Tegelikult näeme küll hoopis suuremat loidust ja ükskõiksust, juba lihtsalt magamatuse tõttu, eriti kujunevate noorte juures. [– – –].

Kuid ka seda kevade ilu nautides ei saa ununeda, et veel raevutseb üle maailma ja inimeste suur, hävitav sõda. Selle seiga meeldetuletajad, seekord küll vast ainult luurel olnud lennukid, kõrgel laotusel. Nende järgi joonistatavate kontuurjoonte tõttu oli küll päris ilus vaadelda. Ja neid jooni vedasid lennukid ümberringi ja risti-rästi üle linna, kuni jälle kadusid lääne suunas...

Ja sõjateated kuulutavad taas rindejoone edasi nihkumist, muide Ruhri piirkonna sissehaaramist ja venelaste jõudmist Viini väravate ette. Ent lõppu ei taheta nähtavasti veel teha. – Saksa rahvas pidavat võitma või surema. Ainult ei tea – milleks! Kuid seda olevat otsustanud tema juht. Kuid ka eestlastel näikse pidavat olema au surra koos sakslastega. Keegi ei kõnele enam eestlaste ega Eesti “päästmisest”. Eestlasi aga saadetakse järjest uusi, kes veel on jäänud rindele. Nii laaditakse praegu rongile paari päeva eest valmis säetud marsipataljoni. Ja noorigi valmistatakse suure pingega samaks teekonnaks ette. Kõneldakse küll, et õppeaeg olevat meil noortele ette nähtud 8-ks nädalaks. Seega võiks küll loota, et tuleks Taani jääda veel ka mai kuuks. Ja see aeg võiks tuua ka kõiksugu lahendusi, mis võiks tähendada mõnegi noore elu. Kuid me ei saa ega oska ju saatuse teid ette näha ega arvata. Oleme vaid tulpinud sõjast ja piiritust vihkamisest, tahaksime elu ja selle rahulikku edasiehitamist. [– – –].

9.4.45. – Täna olevat Taani okupeerimise 5-es aasta päev. Üleeile, õppustelt tulles võis ühes külas tee ääres näha iga maja juures poolvardas seisvaid taani lippe. Kõneldakse, et need tähistanud üldist rahvuslikku leina. Rohkem aga kui taanlased, näikse seda tähtpäeva tähistavat sakslased. Nii on ka meie, noortest poistest komplekteeritud eesti üksused, alarmiseisukorras, valvepostid, ja “Streifen” [patrull – K. A.] on mitmekordistatud. Kasarmuks kasutatavas koolimajas on välja töötatud täpsemad tulesüsteemid isegi alarmi puhuks. Nähtavasti on arvestatud mingi ülestõusu võimalusega. Suurem osa koosseisust on viidud raudteede valveteenistusse. Eile

hommikul käisime ka vastaval ringkäigul, mil näidati kätte valvatavate kohtade asukohad, kus valveteenistus tuli meie üksustel saksa Wehrmachti osadelt üle võtta. Et meil on tegemist alaealiste väljaõpetamata poisikestega, seda igatahes ülesande määramisel arvesse ei võetud. Üks kompanii viidi isegi südaööl kiires korras välja – raudteevalvesse. Muidugi pole see just päris ohutu ülesanne, kuna taanlased näikse tahtvat raudteeliiklust igati häirida ja takistada. Nii oli ja eelmisel ööl, samas lõigus, kus käisime, ühes kohas raudteeroopad purustatud. Muidugi võttis seegi väike häire kõrvaldamiseks jälle aega, mil liiklus pidi seisma. Rikke kõrvaldamise järel aga läks jälle rong rongi järele. Eriti silmatorkavalt palju läheb siit läbi haavatute ronge, tulles Koppenhaageni poolt. Kõneldakse, et neid toodavat sealtkaudu Danzigi jt. sillapeadest, Norrast jne. Saksa suunas liigub ka transporte siinsete saksa sõjaväe osadega. Millekski näikse valmis olevat ja valmistatavat.

Täna, 9. apr., on ka meie väikese Lauri 3 a. 7 kuu sünnipäev. Aasta eest olin sel päeval (nüüd on ta juba terve aasta võrra vanemaks, pikemaks ja taibukamaks, vast ka juba elutuultes sarjatumaks muutunud) koduste juures (siis olid kevadpühad). Olen oma rühmaga õppustel. [– – –].

On õhtu. On vist kujunemas nõnda, et siinses asukohas saab olla ja öörahu maitsta veel viimast korda. – Homme hommikuks on mind koos mõne teise kaaslasega kutsutud pataljoniülema juurde. Ja nagu teatakse kõnelda, selleks, et teatavaks teha diviisi juurde, tähendab rindele saatmise otsus. Kõneldakse, et need saadetakse rindele, kel puudub rindepraktika. Minu Boberi ääres olemist nähtavasti ei võeta arvesse. Igatahes homme näeb. Täna aga katsume maitsta und. – Eks alati võib ju pea kohal kõikuda tänapäeval ähvardavaid mõõku. Aga ma loodan, et asjaolud ise korralduvad ning lõplahendus tuleb nagu ta tulema peab. Ränk aeg teeb fatalistikks. Oleme väikesed mardikad suure Saatuse käppade vahel. Ent iga mardikas peab käima tema teekonna kuni lõpuni. Kui aga mardikas ise teaks, kuhu viib ja lõpeb ta tee. Ta ei tea tihti isegi seda, mida ta tahaks, kuigi ta arvab seda tihti väga teadvat. Ja üks inimenegi on tänapäeval tehtud üsna halliks mardikaks suures maailma prügihunnikus. – Millal teostuvad küll need kaunid ideed ja vabadused, mille nimel tihti just inimlaps tegelikult on saanud vaid orjaks ja mingiks tahtetuks tapaloomaks!

10.4.45. – Hüvasti Odense – Hans Christjan Anderseni, mõnede päiksepaiste päevade ja kõhumuredeta linn! See, mis eile õhtul oli vaid eelteade, on nüüd teoks saanud. Praegu lamame ksv Püssiga⁶ Assensis, ühe siinse võõrastemaja toa sulgkottide vahel. – Seda luksust, linade vahel magada, saab siin endale lubada alles üle kahe kuu. Olgu seegi lõbu meil, uute, vast veel halvamate võimaluste eel!

Sõit siia, kust arvatavasti saadetakse meid koos mingi marsikompaniga edasi, tuli kuidagi ülepeakaela. Isegi vajalikke oste Odenses polnud mahti sooritada. Siiski sain teha veel hüvastijätku oma poistega, kes laulsid päris kenasti lahkumisel Riho Pätsu “Poiste laulu” ning olid oma marketenderi varust mulle kaasa pannud välipudeli täie viina ja töid pool kooretorti. Nende hulgas on palju keni poisse. (Ma ei mõtle seda mitte ainult viina ja tordi pärast.) Eile oli ilus päev nende poistega. Ei

⁶ Ilmselt Valter Püss, (*Ustuf.*).

võinud siis aga aimata, et see oli nendega viimne. Kõnelesin siis neile, et koguge päikest tagavaraks ka halvemate päevade tarvis! Ka täna püüdsin neile mõned sõnad oma südamest ütelda. Kuulati täies vaikuses. Mul oli raske rääkida, sest kurk tundus selleks kuidagi kitsana. Harri (Härm)⁷ aitas mind jaama. Täna aga käisin hommikul saunas – oli seegi heaks asjaks üle hulga aja, sest pikkade tööpäevade tõttu oli mul saun hulgal ajal vahele jäänud. [– –].

Siinsed ohvitserid teadsid rääkida, et Odenses olevat täna neli sõjaväelast (relvamüügi pärast) – eestlast – rügemendi juuresolekul maha lastud. Kuulsime siin esmakordselt.

11.4.45. – Hommik. Paistab päike, kuid ta ei suuda palju rõõmustada. Assens – üsna meeldiv ja puhas väikelinn. Selle tänavail on ärganud harv liiklemine-askeldamine. Kasutasime pehmet sulgvoodit, et seda pea kella 8-ni nautida; kuigi jah, rahulik uni juba varakult ära läks. Millegipärast on kogunenud südame ümber mingi imelik pakitsus ja vahestki vilksab silme ees mingeid ebamääraseid viirastusi. – Närvid vististi on saanud jälle põhjuse tundlikkuseks. [– –].

13.4.45 – Eile saabus käskkiri massikompaniide moodustamise ja Saksamaale ära saatmise kohta. Selle kohaselt on mind määratud muide 2. marsikompanii ülemaks. Täna oli meeste ülevaatus. Suur osa neist on vigased – Av-mehed, kes aga arstide poolt on kv-deks tehtud. Kuna paigutamine siin on ruumide puudusel raske, tuleb homme varahommikul sõita jälle Odensesse. Kuidas sealt edasi areneb, ei tea.

On vilu ja pilvine ilm. Meeleolugi on vastav. Vahelduseks käisin vaatamas filmi – “Rembrandt”. Kuna olin seda omal ajal Tallinnas koos Leidaga vaadanud, siis oleks nagu jälle meid ühendavat ja meile ühist sidunud

Ülduudisest sai täna teatavaks president Roosewelti surm.

Kui käesoleva märkmiku algul ei teadnud, kas ja kuidas jõuan selle lõpuni, on nüüd aga pliiats jõudnud selle viimse leheküljeni. Ja, nagu näha, lõppemas on jälle ka üks periood mu elus. Ning algamas taas uus. Sama tume ja segane, kui möödud, seisab see minu ees. Aga lootust ei tahaks siiski veel jätta. Hoidku kõikvõimas saatus ise meid!

(järgneb)

⁷ Harri Härm (s. 1928) oli Karl Laane kauge sugulane Võrumaalt, teenis lennuväe abiteenistuses, hiljem emigreeris Rootsi.